

**MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ
I SPORTU**

**Agresja i przemoc w szkolnych działaniach
profilaktycznych**

Poradnik metodyczny dla nauczycieli

Warszawa 2004

Wstęp

Agresja i przemoc w rodzinie, szkole, na ulicy to obecnie powszechne zjawiska w naszym społeczeństwie. Sprzyja temu kryzys wartości i autorytetów, osłabienie więzi rodzinnych, frustracja spowodowana ubóstwem, pozostawianie młodych ludzi z ich własnymi problemami. Dodatkowo agresywne wzorce upowszechniają środki masowego przekazu, które zamiast piętnować negatywne zachowania, często nagłaśniają je szukając taniej sensacji.

W Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu przedmiotem szczegółowych analiz i badań są zjawiska związane z agresją i przemocą w środowisku szkolnym. Resort wprowadza rozwiązania systemowe mające na celu ograniczanie rozmiarów tych zjawisk.

Podstawą wszelkich działań podejmowanych przez szkołę, związanych z edukacją dla bezpieczeństwa i zapobiegania zachowaniom problemowym wśród uczniów, są treści zawarte w podstawie programowej kształcenia ogólnego¹, a także obligatoryjne wprowadzenie do szkół wszystkich typów szkolnego programu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży².

Działania podejmowane przez resort edukacji w zakresie zapobiegania zachowaniom problemowym uczniów nie koncentrują się jedynie na stosowaniu różnego rodzaju strategii wobec uczniów. Adresowane są również do rodziców i nauczycieli, z których wielu przyznaje, iż nie radzi sobie np. z agresywnymi zachowaniami uczniów.

O skuteczności podejmowanych działań można mówić dopiero wówczas, gdy zaczną ze sobą ściśle współpracować różne podmioty odpowiedzialne za wychowanie dzieci i młodzieży, a przede wszystkim rodzina i szkoła.

Nasilenie zjawisk związanych z agresją i przemocą skłania do podejmowania działań, które pomogą nauczycielom rozwiązywać tego rodzaju problemy. Stąd m.in. decyzja o opracowaniu we współpracy z Podkarpackim Kuratorem Oświaty programu adresowanego do uczniów gimnazjum p.n. „Pomost między dzieciństwem a dorosłością” oraz szerokim upowszechnieniu w szkołach i placówkach metody A.R.T. Arnolda Goldsteina Trening Zastępowania Agresji w ramach zadań związanych z wdrożeniem i realizacją Programu Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przystępczości wśród Dzieci i Młodzieży przyjętego przez Radę Ministrów 13 stycznia 2004 r.

W ramach tych działań opracowano także niniejszy poradnik metodyczny mający służyć pomocą w sytuacjach bezpośredniego zetknięcia się aktami agresji i przemocy na terenie szkoły.

---

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. Nr 51, poz.458 oraz Dz.U. z 2003 r. Nr 210, poz. 2041).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2002 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. Nr 10, poz.96).

Do współpracy w redagowaniu poradnika został powołany zespół osób doświadczonych w zakresie realizacji działań profilaktycznych adresowanych do dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem społecznym, przestępczością i uzależnieniami.

Członkami zespołu zostali przedstawiciele: Kuratorium Oświaty w Rzeszowie, Kuratorium Oświaty w Poznaniu (Delegatura w Lesznie), Kuratorium Oświaty w Gdańsku, Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Lesznie i Rzeszowie oraz Komendy Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie.

Mam nadzieję, że udostępniony Państwu poradnik będzie jednym z przydatnych narzędzi, służących pomocą w rozwiązywaniu trudnych problemów, w szczególności związanych z przejawami agresji i przemocy wśród uczniów.

Aleksander Tynelski

Zastępca Dyrektora Departamentu
Kształcenia Ogólnego, Specjalnego
i Profilaktyki Społecznej MENiS

Rozdział I

CO TO JEST AGRESJA I PRZEMOC?

Zdefiniowanie pojęcia agresji i przemocy jest trudnym i złożonym zadaniem.

W psychologii **agresja** oznacza „działanie skierowane przeciwko osobom lub przedmiotom, wywołującym u jednostki niezadowolenie lub gniew”.³

Agresja może występować w postaci fizycznej lub słownej, może przejawiać się w formie bezpośredniej – skierowanej na osobę lub rzecz wywołującą uczucie wrogości i w formie przemieszczonej – skierowanej na obiekt zastępczy.

Wśród naukowców zajmujących się zjawiskiem agresji nie ma zgodności na temat jej źródeł.

Do dziś nie został bowiem rozstrzygnięty spór o to, czy ma ona charakter wrodzony, czy nabyty.

Ch.N.Cofer i M.H. Appley wyróżniają cztery koncepcje dotyczące źródeł agresji. Według jednej z nich agresja jest instynktem. Druga ujmuje ją jako reakcję na frustrację, trzecia traktuje jako nabyty popęd, a czwarta uznaje zachowania agresywne jako wyuczone przez wzmacnianie.⁴

Pojęcie agresja i przemoc niejednokrotnie używa się zamiennie. Definicje przemocy zawierają trzy podstawowe kryteria: rodzaj zachowania, intencje i skutki.

Przemoc – to zachowania agresywne i jednocześnie destruktywne w stosunku do innej osoby lub grupy osób, /.../ w wyniku których inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w zakresie funkcji psychicznych⁵.

Jest to bezpośrednio oddziaływanie jednego człowieka na drugiego w celu zmuszenia go, wbrew jego woli, do zmiany zachowań, zmiany systemu wartości bądź poglądów w jakiejś sprawie.

Działanie takie stwarza sytuacje zagrażające bezpieczeństwu fizycznemu lub psychicznemu.

Przemoc powstaje zwykle na podłożu emocjonalnym, ale czasem jest działaniem ściśle i dokładnie zaplanowanym zarówno pod kątem doboru ofiar, zastosowanych form przemocy, a także celów, które napastnik zamierza osiągnąć.

Według J. Mellibrudy **przemoc jest zawsze intencjonalna**, narusza prawa i dobra osobiste jednostki, zawsze powoduje szkody.

Przemoc ma tendencje do powtarzania się, jest często rozpaczliwym zagłuszeniem poczucia niemocy.

Za przemoc odpowiedzialny jest sprawca, bez względu na to, co zrobiła ofiara. Niektóre przejawy grożenia przemocą są w istocie aktami przemocy⁶.

Czynniki ryzyka wystąpienia zachowań agresywnych i przemocowych mogą tkwić w środowisku rodzinnym, szkolnym lub w grupie rówieśniczej. Zachowania tego typu mogą być również generowane przez środki masowego komunikowania czy gry komputerowe albo wynikać z cech osobowych jednostki.

Środowisko rodzinne

Jest to pierwsze środowisko wychowawcze w życiu dziecka. Stwarza podstawy do rozwoju społecznego i w dużej mierze wpływa na zachowanie dziecka.

W środowisku rodzinnym niekorzystnymi czynnikami wywołującymi zachowania agresywno-przemocowe są:

³ Surzykiewicz J. „, Agresja i przemoc w szkole”, CMPPP, Warszawa 2000, str. 13.

⁴ Grochulska J. „,Reedukacja dzieci agresywnych”, Warszawa 1982, s.6-7.

⁵ Kmiecik – Baran K. „,Młodzież i przemoc”, *Przegląd Oświatowy*, Gdańsk 2000, str. 72.

⁶ Mellibruda J. „,Oblicza przemocy”, *Remedium* XII 1993 .

- niewłaściwe postawy wychowawcze rodziców (zbytńia pobłażliwość lub rygoryzm, brak zgodności co do metod wychowawczych),
- brak opieki i kontroli (najczęściej ze strony matki),
- apodyktyczność przejawiająca się brutalnym traktowaniem, biciem, ostrymi wybuchami gniewu,
- wrogi lub obojętny stosunek uczuciowy jednego z rodziców,
- brak harmonijnego współżycia w rodzinie,
- negatywne wzorce zachowań prezentowane przez rodziców,
- cechy temperamentalne dziecka (cechy odziedziczone)

Brak ciepła i zainteresowania rodziców, niestawianie granic są najsilniej działającymi przyczynami zachowań agresywnych z okresu dzieciństwa. W dalszej kolejności wymieniane są nieprawidłowe wzorce zachowań dorosłych i czynniki temperamentalne dziecka. Status społeczny i ekonomiczny rodziny nie ma znaczącego wpływu na rozwój tendencji agresywnych dzieci⁷.

Środowisko szkolne

Do niekorzystnych czynników wywołujących zachowania agresywne – przemocowe w środowisku szkolnym zalicza się najczęściej:

- obowiązki związane z uczęszczaniem do szkoły (uczeń musi chodzić do szkoły, musi przebywać w zamkniętej przestrzeni, musi odrabiać lekcje itp.),
- konieczność podporządkowania się cudzym decyzjom sterującym aktywnością,
- ograniczanie wyboru działania,
- presję czasową – np. ponaglanie ucznia do szybszego mówienia, czytania lub pisania,
- niesprawiedliwe ocenianie,
- częste upomnienia – np. wytykanie wad,
- nadmierne zagęszczenie w szkole (np. ciasne korytarze, przepełnione klasy).

Różnorodne sytuacje szkolne mogą wzmacniać tendencje uczniów do zachowań agresywne – przemocowych bądź też stwarzać dobre warunki do kształtowania pozytywnych postaw i tworzenia satysfakcjonujących relacji międzyludzkich.

Środowisko rówieśnicze

Oprócz środowiska rodzinnego i szkolnego duży wpływ na funkcjonowanie dzieci i młodzieży ma grupa rówieśnicza.

Im starsze dziecko, tym wpływ grupy rówieśniczej staje się bardziej znaczący. Grupy uczą współdziałania, dają poczucie bezpieczeństwa i przynależności, stwarzają możliwość wymiany poglądów. Stwarzają warunki do podejmowania bardziej śmiałych i odważnych zachowań. Mogą też zachęcać i dopingować do podejmowania zachowań ryzykownych, w tym agresywne – przemocowych. Grupa rówieśnicza może także modelować takie zachowania i osłabiać poczucie indywidualnej odpowiedzialności.

---

⁷ Rylke H. „Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?”, WSiP, Warszawa 1999, str. 40.

Środki masowego przekazu

Środki masowego przekazu, w emitowanych przez siebie programach i zamieszczanych informacjach często prezentują przemoc w różnorodnych formach i przejawach.

Przeprowadzone badania wskazują, że pokazywane czy też publikowane obrazy i informacje mają wpływ na modelowanie zachowań agresywnych, w szczególności u dzieci i młodzieży.

Im młodsze dziecko tym większe prawdopodobieństwo, że będzie miało trudność w odróżnianiu w treściach medialnych fikcji od realiów otaczającego środowiska.

Przemoc i agresja pokazywane w mediach mają wpływ na wzrost tolerancji i zwiększają gotowość do przejawiania zachowań agresywno – przemocowych, zaburzają także poczucie bezpieczeństwa prowadząc do powstawania lęków i niepokoju.

Czynniki osobowe

Osobowe czynniki ryzyka wystąpienia przemocy i agresji dotyczą zarówno ofiar, jak i sprawców przemocy. Wśród ofiar agresji i przemocy wyróżniamy ofiary pasywne i prowokujące.

Ofiary pasywne charakteryzują się wrażliwością, nieśmiałością, niepewnością, podwyższonym poziomem lęku, nieumiejętnością obrony, płaczliwością lub wycofywaniem się w przypadku ataku. Mogą mieć przekonanie o swojej niskiej wartości, czuć się osamotnione i opuszczone; często są słabsze fizycznie, bezpieczniej czują się w kontaktach z dorosłymi niż z rówieśnikami.

Ofiary prowokujące charakteryzują się nadmierną aktywnością, pobudliwością, zmiennością nastrojów i humorów. Mogą być uciążliwe, niezdarne, wprowadzać zamieszanie i niepokój, drażnić otoczenie. Charakteryzuje ich również deficyt koncentracji i uwagi. W związku z tym wytwarzają wokół siebie atmosferę napięcia, prowokując do negatywnych reakcji ze strony innych.

Sprawców przemocy charakteryzuje tendencja do wyśmiewania lub szydzenia z innych, łatwej irytacji, celowego mówienia rzeczy, które mogą kogoś zranić lub komuś zagrozić.

Agresorzy bywają silniejsi od rówieśników, bardziej sprawni fizycznie. Mają potrzebę dominowania i tyranizowania innych. Charakteryzuje ich niski próg tolerancji na frustrację, trudności w przystosowaniu się do panujących norm i zasad oraz niski poziom samokontroli, szczególnie w zakresie regulacji emocji.

Może to łączyć się z niezaspokojonymi potrzebami (np. akceptacji, miłości, bezpieczeństwa, osiągnięć, poważania), wysokim poziomem lęku, nieumiejętnością radzenia sobie z sytuacjami trudnymi i konfliktowymi, z przedmiotowym i instrumentalnym sposobem traktowania innych.

Rozdział II

DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE W SZKOLE

Szkoła stanowi ważne miejsce w systemie działań profilaktycznych. Współczesne podejście do profilaktyki zakłada, że u podstaw przejawianych przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych leżą te same lub podobne motywy. Zachowania te służą:

- zaspokojeniu najważniejszych potrzeb psychicznych (miłości, akceptacji, uznania, bezpieczeństwa, przynależności),
- realizacji ważnych zadań rozwojowych (np. określeniu własnej tożsamości, uzyskaniu niezależności od dorosłych),
- radzeniu sobie z przeżywanymi trudnościami życiowymi (redukcji lęku i frustracji)⁸.

Badania wykazały, że zachowania ryzykowne mogą się również nawzajem zastępować i najczęściej ze sobą współwystępują. Pogląd, że młodzież zachowuje się w sposób ryzykowny dla przyjemności, nie znajduje naukowego potwierdzenia⁹.

Zachowanie młodego człowieka zależy od jego indywidualnych cech oraz od czynników występujących w środowisku. Mogą one mieć charakter chroniący (czynniki chroniące) lub zwiększający możliwość podjęcia określonego zachowania (czynniki ryzyka).

Do czynników chroniących należą:

- silna więź emocjonalna z rodzicami,
- zainteresowanie nauką szkolną,
- regularne praktyki religijne,
- poszanowanie prawa, norm, wartości i autorytetów społecznych,
- przynależność do pozytywnej grupy.¹⁰

Prawdopodobieństwo podjęcia zachowania ryzykownego jest tym większe, im więcej występuje czynników ryzyka, im bardziej są one szkodliwe, im dłużej trwa ich działanie.

Czynniki ryzyka to cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstawaniu zachowań ryzykownych, np.:

- wysoki poziom lęku i niepokoju,
- niska samoocena,
- niedojrzałość emocjonalna i społeczna,
- słaba kontrola wewnętrzna,
- nierealistyczne oczekiwania wobec siebie i otoczenia,
- brak zainteresowania nauką szkolną,
- zaburzona więź z rodzicami,
- nieprawidłowa struktura rodziny.

---

⁸ Szymańska J. „Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki”, CMPPP, Warszawa 2002., str. 15.

⁹ Ibidem, str. 12 – 13.

¹⁰ Ibidem, str. 17.

Skuteczne działania profilaktyczne powinny koncentrować się na wzmacnianiu czynników chroniących i eliminowaniu lub osłabianiu czynników ryzyka. Działania te powinny być adresowane do całego środowiska szkolnego, tj. uczniów, rodziców, nauczycieli oraz innych osób zatrudnionych w szkole.

Działania profilaktyczne adresowane do dzieci i młodzieży można realizować na trzech poziomach:

Profilaktyka pierwszorzędowa skierowana jest do grup niskiego ryzyka. Działaniami obejmuje się szerokie, niezdiagnozowane populacje. Profilaktyka pierwszorzędowa ma dwa cele – promocję zdrowego stylu życia oraz opóźnienie wieku inicjacji.

Profilaktyka drugorzędowa adresowana jest do grup podwyższonego ryzyka. Celem działań jest ograniczenie głębokości i czasu trwania dysfunkcji, umożliwienie wycofania się z zachowań ryzykownych (np. poradnictwo rodzinne i indywidualne, socjoterapia).

Profilaktyka trzeciorzędowa adresowana jest do grup wysokiego ryzyka. Ma ona na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu chorobowego i degradacji społecznej oraz umożliwienie powrotu do normalnego życia w społeczeństwie. Jest to głównie leczenie, rehabilitacja i resocjalizacja.

Realizatorami działań w profilaktyce pierwszorzędowej są przede wszystkim nauczyciele wspierani przez psychologów, pedagogów i innych specjalistów, a terenem działań jest głównie szkoła.

W profilaktyce drugorzędowej realizatorami są głównie specjaliści: psychologowie, pedagodzy, socjoterapeuci, trenerzy.

Działania prowadzone są najczęściej w formie zajęć specjalistycznych w szkołach, świetlicach socjoterapeutycznych i profilaktyczno – wychowawczych, poradniach psychologiczno – pedagogicznych i poradniach specjalistycznych.

W profilaktyce trzeciorzędowej realizatorami programów są przede wszystkim lekarze specjaliści, psychologowie, psychoterapeuci, pracownicy socjalni, specjaliści z zakresu resocjalizacji.

Na wszystkich poziomach profilaktyki stosuje się strategie odpowiednie do wieku, rodzaju problemów i stopnia zagrożenia.

Strategie (działania) informacyjne – ich celem jest dostarczenie adekwatnych informacji na temat skutków zachowań ryzykownych i tym samym umożliwienie dokonywania racjonalnych wyborów.

Strategie edukacyjne – ich celem jest pomoc w rozwijaniu ważnych umiejętności psychologicznych i społecznych (umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi, radzenia sobie ze stresem, rozwiązywania konfliktów, opierania się naciskom otoczenia).

Strategie alternatyw – ich celem jest pomoc w zaspokojeniu ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) oraz osiąganie satysfakcji życiowej przez stwarzanie możliwości zaangażowania się w działalność pozytywną (artystyczną, społeczną, sportową).

Strategie interwencyjne – ich celem jest pomoc osobom mającym trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu problemów oraz wspieranie w sytuacjach kryzysowych.

Strategie zmniejszania szkód – ich celem jest chronienie społeczeństwa i samej jednostki przed skutkami jej ryzykownych zachowań. Adresatami tych działań są osoby z grupy najwyższego ryzyka.

Inne strategie proponuje W.B. Hansen,¹¹ który dokonał gradacji ich skuteczności:

---

¹¹ Hansen W.B. „School based alcohol prevention programs”, Alcohol World 1993.

1.Strategia „przekonania normatywne” – polega na zakwestionowaniu nieprawidłowych norm, przekonań i oczekiwań społecznych (np. wszyscy są agresywni) poprzez konfrontowanie tych przekonań ze stanem faktycznym i na tej podstawie zbudowanie norm, przekonań i oczekiwań prawdziwych i pozytywnych.

2.Strategia „osobiste postanowienia” – polega na motywowaniu uczniów do podejmowania osobistych i kontrolowanych tylko przez siebie postanowień dotyczących ważnych wyborów życiowych. Wzmacnia samoocenę, poczucie odpowiedzialności i samokontrolę.

3.Strategia „kształtowanie systemu wartości” – polega na odkrywaniu, nazywaniu i przyjmowaniu przez młodych ludzi wartości mających dla nich największe znaczenie. Zabezpiecza młodych ludzi przed ryzykiem podejmowania zachowań naruszających cenne wartości, takich jak np. zdrowie, życie.

4.Strategia „informowanie o realnych konsekwencjach” – polega na przekazywaniu informacji o realnych szkodach, bezpośrednich i odległych skutkach podejmowania zachowań ryzykownych.

5.Strategia „uczenie konstruktywnego odmawiania” – polega na kształtowaniu umiejętności radzenia sobie z presją i naciskiem innych osób czy grupy do podejmowania zachowań ryzykownych.

6.Strategia „alternatywne sposoby życia” – polega na wskazaniu innych, alternatywnych sposobów spędzania czasu oraz inspirowaniu do aktywności i rozwijania uzdolnień.

7.Strategia „wyznaczanie celów” – polega na stawianiu celów, wymagań, motywowaniu do osiągnięć.

8.Strategia „uczenie podejmowania decyzji” – polega na zwiększaniu zdolności do podejmowania racjonalnych decyzji w dokonywaniu wyborów.

9.Strategia „zwiększanie poczucia własnej wartości” – polega na odkrywaniu sposobów radzenia sobie z negatywnym stosunkiem do samego siebie w celu zwiększenia poczucia własnej wartości.

10.Strategia „umiejętność opanowania stresu” – polega na zwiększaniu umiejętności zaradczych w sytuacjach frustracji i stresu.

11.Strategia „dostępność pomagania” – polega na zwiększeniu wiedzy o dostępnych miejscach i formach pomocy oraz pozyskaniu wsparcia społecznego.

12.Strategia „nabywanie umiejętności społecznych” – polega na zwiększaniu zdolności do nawiązywania pozytywnych kontaktów interpersonalnych.

Ważne jest zintegrowanie działań profilaktycznych szkoły z działaniami prowadzonymi w tym zakresie w środowisku lokalnym.

We wszystkich społecznościach lokalnych istnieją instytucje i organizacje, które ze względu na rodzaj realizowanych przez siebie zadań podejmują działania z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych. Według założeń współczesnej profilaktyki instytucje te powinny ze sobą współpracować w ramach koalicji, szkoła zaś powinna być jednym z jej ogniw. Zintegrowane działania podejmowane np. przez gminne i miejskie komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, ośrodki pomocy społecznej, sądy rodzinne, powiatowe centra pomocy rodzinie, poradnie psychologiczno – pedagogiczne, gminne i miejskie ośrodki kultury, placówki służby zdrowia, szkoły we współpracy z rodzicami dzieci i młodzieży, stanowią podstawowy warunek skuteczności oddziaływań profilaktycznych.

Usytuowanie powyższych instytucji i organizacji w środowisku, do którego adresowane mają być treści i działania profilaktyczne, daje możliwość pełniejszego wykorzystania ich możliwości i dostosowania realizowanych form do stwierdzonych potrzeb.

Szkoła jest dobrym terenem oddziaływań profilaktycznych ponieważ jest miejscem:

- spotkania dzieci, młodzieży oraz najważniejszych osób dorosłych odpowiedzialnych za opiekę i wychowanie (rodziców i nauczycieli),
- intensywnego rozwoju interpersonalnego i społecznego,
- zadaniowej działalności uczniów,
- konfrontacji autorytetów i kształtowania się poczucia własnej tożsamości ucznia,
- wypełniania znacznej części aktywnego życia dzieci i młodzieży,
- weryfikacji oczekiwań rodziców związanych z własnym dzieckiem,
- pozwalającym na łatwy dostęp do środowiska dzieci i młodzieży i sprawną organizację prowadzonych oddziaływań ¹².

Dzieci i młodzież to grupa charakteryzująca się wysokim poziomem aktywności, chłonności i ciekawości poznawczej. Dynamika rozwoju procesów poznawczych dzieci i młodzieży, zobowiązuje do dostosowywania form, metod i treści przekazu do ich możliwości percepcyjnych na poszczególnych etapach rozwoju.

W związku z powyższym realizowane w szkole działania profilaktyczne powinny być:

- dostosowane do poziomu rozwoju adresata w zakresie informacji i projektowanych ćwiczeń,
- rzetelne pod względem przekazywanych informacji,
- rzeczowe, bez odwoływania się do emocji i uczuć takich jak strach, poczucie winy czy też rozbudzanie ciekawości,
- dostosowane do poziomu posiadanej przez uczniów wiedzy bez podawania szczegółów, które mogłyby stanowić instruktaż nieprawidłowych zachowań ¹³.

Działania profilaktyczne w szkole powinny być planowane, mieć charakter długofalowy oraz dawać możliwość włączania nowych treści, stosownie do zaistniałych potrzeb (uwzględniać wymogi sytuacyjne). Konieczność takich modyfikacji dotyczy również zachowań agresywnych w szkole.

Ważne jest, aby profilaktyka agresji i przemocy znalazła swoje miejsce w realizowanych w szkole programach: wychowawczym, profilaktyki i nauczania. Skuteczne działania profilaktyczne powinny być spójne z treściami zawartymi w podstawie programowej kształcenia ogólnego, programem wychowawczym i profilaktyki, realizowane przez współpracujących ze sobą nauczycieli, zaakceptowane przez radę pedagogiczną i rodziców. Intensywność i formy działań zapobiegawczych zawsze powinny uwzględniać kontekst sytuacyjny.

W związku z tym istnieje konieczność właściwego przygotowania kadry pedagogicznej szkoły do podejmowania takich działań. Istotne jest, aby nauczyciele posiadali nie tylko wiedzę z zakresu prawidłowości rozwojowych dzieci i młodzieży oraz profilaktyki zachowań ryzykownych, ale mieli również świadomość własnych postaw i ograniczeń wobec podejmowanych problemów, posiadali umiejętności i kompetencje interpersonalne oraz doświadczenie w stosowaniu aktywnych form i metod pracy z grupą.

¹² Gaś Z. „Profilaktyka w szkole. Zapobieganie uzależnieniom uczniów”, CMPPP, Warszawa 1997 str.54.

Szymańska J. „Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki” CMPPP, Warszawa 2002 str. 50.

¹³ Szymańska J. „Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki”. CMPPP, Warszawa 2002, str.53.

Dotyczy to m.in. problemu radzenia sobie z przeżywanymi emocjami takimi jak np. złość, gniew, żal oraz wyrażania ich bez konieczności odwoływania się do zachowań agresywnych i przemocowych.

Umiejętności te są niezbędne w pracy z dziećmi i młodzieżą, jak również przydatne w angażowaniu do współpracy rodziców. Skuteczność działań profilaktycznych zależy bowiem w równej mierze od sposobu ich realizowania w szkole jak i współudziału rodziców w tych przedsięwzięciach.

Świadomość modelowania zachowań dzieci przez znaczące osoby dorosłe, powinna być wyznacznikiem kierunków podejmowanych inicjatyw oraz uzasadnieniem konieczności ich ujednolicenia. Naśladownictwo, identyfikacja i modelowanie dotyczą wszystkich rodzajów zachowań ryzykownych, ze szczególnym uwzględnieniem zachowań agresywnych i przemocowych.

Na terenie szkoły realizowana jest głównie profilaktyka pierwszorzędowa. Mogą jednak pojawić się sytuacje wymagające podjęcia wobec ucznia działań z obszaru profilaktyki drugo- i trzeciorzędowej. W takich przypadkach działania szkoły winny być realizowane we współpracy z lokalnie działającymi instytucjami i organizacjami, które w ramach swoich kompetencji udzielają fachowej pomocy.

Ważne jest, aby w każdej szkole dostępny był wykaz osób i instytucji współpracujących w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży oraz świadczących pomoc na rzecz dziecka i rodziny.

Najlepszym modelem działania jest bliska współpraca osób – reprezentantów różnych instytucji i organizacji, znających lokalne środowisko i mających dobre rozeznanie w problemach charakterystycznych dla danego terenu.

Rozdział III

AGRESJA I PRZEMOC W SZKOLNYM PROGRAMIE PROFILAKTYKI

Aby zbudować szkolny program profilaktyki uwzględniający problem agresji i przemocy w szkole należy podjąć działania mające na celu:

- identyfikację zjawiska,
- zdiagnozowanie stanu i potrzeb, określenie celów,
- wyznaczenie zadań, zaplanowanie działań i ich realizację,
- monitorowanie i ewaluację¹⁴.

Pierwszy krok to identyfikacja uczniów, którzy są zagrożeni przemocą oraz tych, którzy stosują przemoc w szkole. Wszyscy pracownicy szkoły powinni być przygotowani do rozpoznawania uczniów - potencjalnych ofiar i potencjalnych sprawców.

Symptomy umożliwiające identyfikację uczniów - ofiar przemocy to:

- zamykanie się w sobie,
- smutek, przygnębienie,
- opuszczanie się w nauce,
- osamotnienie,
- zmienność nastrojów,
- objawy psychosomatyczne (np. bóle głowy, bóle brzucha),
- spóźnianie się do szkoły lub jej unikanie, wagary,
- trzymanie się blisko nauczycieli,
- bycie obiektem drwin ze strony kolegów,
- izolowanie się,
- ślady przemocy (sińce, zadrapania, zniszczone ubranie i przybory szkolne).

Sprawcy przemocy przejawiają symptomy takie jak:

- siła i sprawność fizyczna,
- silna potrzeba dominacji i podporządkowywania sobie innych,
- trudności w podporządkowywaniu się normom,
- impulsywność,
- mała tolerancja na frustrację,
- buntowniczność,
- agresja (również wobec dorosłych),
- słaba empatia wobec słabszych,
- obniżony poziom lęku,
- pozytywny obraz własnej osoby¹⁵.

Identyfikacji problemu można dokonać różnymi metodami. Najprostszą są rozmowy z uczniami poruszające ważne dla uczniów sprawy dotyczące ich społeczności, dyskusje na temat poczucia

---

¹⁴ Porównaj: Gaś Z. „Szkolny program profilaktyki. Istota, konstruowanie, ewaluacja”. Poradnik metodyczny, MENiS, Warszawa 2003.

¹⁵ Porównaj: Rylke H. „Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?”, WSiP, Warszawa 1999.

bezpieczeństwa dzieci w szkole i w grupie rówieśniczej, postaw wobec brutalizacji życia, przemocy w mediach itp. (na poziomie dostosowanym do wieku dzieci i młodzieży).

Inne metody do wykorzystania na terenie szkoły to: debaty szkolne, happeningi, dyskusje panelowe, konkursy plastyczne lub inne formy przekazu przez sztukę, wypracowania na dany temat, rozmowy z rodzicami itp.

Diagnoza stanu i potrzeb ma na celu określenie zadań i sposobów ich realizacji, skierowanych na przeciwdziałanie zjawisku agresji i przemocy. Diagnozę tę powinien sporządzić zespół pracowników szkoły.

Przy sporządzaniu diagnozy można wykorzystać procedury polegające na ankietowaniu uczniów, nauczycieli, rodziców, analizowaniu dokumentacji szkolnej (np. dane na temat wagarów, problemów z zachowaniem, lub przestrzeganiem dyscypliny w szkole itp.), wywiadach i inne.

Kolejnym krokiem powinno być jednoznaczne określenie celu, jaki ma być osiągnięty w wyniku zrealizowanych działań profilaktycznych. Cel powinien być mierzalny, wynikający z przyjętych założeń teoretycznych, uwzględniający wyniki diagnozy. Przy planowaniu działań umożliwiających zrealizowanie celów należy uwzględnić przyczyny stwierdzonych problemów. Działania powinny być adresowane do wszystkich podmiotów środowiska szkolnego, uwzględniać kontekst lokalny i sytuacyjny. Z punktu widzenia efektywności programu ważne jest wykorzystanie - stosownie do stopnia zagrożenia, etapu rozwojowego i możliwości percepcyjnych odbiorców – możliwie wszystkich najważniejszych strategii, o których mowa w rozdziale III.

Następny etap to szczegółowe określenie sposobów i terminów realizacji zadań oraz osób odpowiedzialnych za ich wykonanie. W programie należy uwzględnić również zasady monitorowania i ewaluacji programu.

Jeżeli w wyniku identyfikacji stwierdzono, że problemem środowiska szkolnego są zachowania agresywno - przemocowe uczniów należy dokonać wnikliwej analizy przyczyn ich występowania.

Wiadomo, że występujące czynniki ryzyka tego typu zachowań mogą tkwić w środowisku szkolnym, rodzinnym, rówieśniczym i cechach osobowych ucznia. Rolą szkoły jest ich osłabienie lub wyeliminowanie.

Jeżeli stwierdzono, że np.:

- przyczyny zachowań agresywno - przemocowych tkwią w środowisku rodzinnym, to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy uwzględnić wsparcie rodziny w jej funkcji wychowawczej, np. poprzez psychoedukację, trening umiejętności wychowawczych, a w sytuacjach trudnych podjąć interwencję z możliwością zaangażowania instytucji działających na rzecz dziecka i rodziny;
- zachowania agresywne i przemocowe wynikają z cech osobowości ucznia, to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy uwzględnić wyniki diagnozy psychologicznej (ewentualnie medycznej, pedagogicznej, logopedycznej), sformułowane na jej podstawie wskazówki i zalecenia oraz umiejętności nauczycieli w tym zakresie. Wspólnie z rodzicami ustalić indywidualny program oddziaływań terapeutycznych – wychowawczych;
- przyczyną występowania tego typu zachowań są niewystarczające (lub brak) umiejętności społeczne (nawiązywania kontaktów, budowania więzi, współpracy w grupie, rozwiązywania

konfliktów), to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy zaplanować doskonalenie umiejętności uczniów. Jednocześnie należy uwzględnić przygotowanie nauczycieli do prowadzenia tego typu zajęć i pozyskać do współpracy rodziców;

- czynnikiem sprzyjającym występowaniu zachowań agresywno – przemocowych są określone miejsca w szkole (np.: sklepik, szatnia, toalety), to działania profilaktyczne szkoły powinny uwzględnić np. zmiany organizacyjne (zmiany w dyżurach nauczycielskich i sposobach przemieszczania się uczniów) i architektoniczne (np. odpowiednie oświetlenie, wystrój wnętrz, zabezpieczenia pomieszczeń).

Realizując powyższe zadania należy uwzględnić zasoby szkoły. Ważne jest zbudowanie środowiska wychowawczego, dającego nauczycielom wsparcie i pomoc w rozwiązywaniu różnych sytuacji problemowych. Pomocne w stworzeniu takiego środowiska są spotkania (np. w formie nauczycielskiej grupy wsparcia, superwizji, konsultacji ze specjalistami, szkoleń), akceptowane przez wszystkich nauczycieli, dające poczucie bezpieczeństwa uczestnikom i zgodne z regułami pracy grupowej (np. rzetelna informacja na temat przypadku, określenie i przyjęcie zadań do realizacji poprzez sformułowanie konkretnych propozycji uwzględniających kontekst psychologiczny, pedagogiczny, socjologiczny omawianego problemu). Wspólne poszukiwanie rozwiązań może być cennym doświadczeniem dla wszystkich nauczycieli w szkole i przyczynić się do opracowania skutecznej strategii radzenia sobie z problemem.

Rozdział IV

PODEJMOWANIE INTERWENCJI W SYTUACJACH SZCZEGÓLNYCH ZAGROŻEŃ

Działania podejmowane w sytuacjach wystąpienia zachowań agresywnych i przemocowych muszą mieć charakter kompleksowy. Ich celem jest zmiana zachowań sprawców i ofiar agresji. Skuteczność podejmowanych interwencji zależy od tego, czy w szkole został wypracowany i zaakceptowany, a następnie wprowadzony i konsekwentnie stosowany przez nauczycieli i rodziców, jednolity system reagowania na przemoc i agresję.

System reagowania powinien uwzględniać następujące założenia:

- należy reagować na **każdą** sytuację, w której występuje agresja i przemoc – brak reakcji komunikuje uczniom, że mają prawo tak się zachowywać,
- doraźne sytuacje wymagają szybkiej i zdecydowanej interwencji,
- ważne jest wykazywanie troski o ucznia (dotyczy to zarówno ofiary jak i sprawcy). Nie należy potępiać ucznia, ale wskazywać na zachowania nieaprobowane, wyrażać brak zgody na stosowanie agresji i przemocy,
- każdą sytuację należy wnikliwie rozpatrywać,
- konieczne jest współdziałanie z innymi nauczycielami i udzielanie sobie nawzajem wsparcia.

Osoba podejmująca interwencje powinna unikać:

- agresji fizycznej,
- agresji słownej (nie obrażać, nie zawstydzać, nie oceniać ucznia, nie stosować komunikatów typu „Ty”),

- okazywania niepewności,
- długich monologów i moralizowania,
- wchodzenia w rolę sprawcy, by mu pokazać, co czuje osoba poszkodowana.

Powinna natomiast :

- reagować stanowczo,
- mówić prosto i jasno,
- traktować sprawcę jak osobę, która może sama wziąć odpowiedzialność za swoje czyny,
- jeśli to konieczne to użyć siły, ale tylko tyle, ile potrzeba np. do rozdzielenia bijących się uczniów,
- szanować ucznia (mówić o zachowaniu, nie o osobie).

Interwencja powinna zostać odnotowana w dokumentacji szkolnej – zgodnie z przyjętymi przez szkołę procedurami.

W przypadku braku efektu interwencji doraźnej nauczyciel powinien podjąć dalsze działania:

1. Przeprowadzić rozmowę z uczniem (uczniami) o jego zachowaniu:

- jeżeli w zdarzeniu przemocy uczestniczy więcej niż jedna osoba należy rozmawiać z każdym z osobna, zaczynając od lidera grupy,
- miejscem rozmów powinno być pomieszczenie zapewniające spokój i brak świadków,
- nauczyciel, który decyduje się na przeprowadzenie rozmowy powinien jasno określić jej cel,
- nauczyciel powinien opisać zachowanie ucznia, które jest powodem rozmowy ,
- należy upewnić ucznia, że nauczyciel chce mu pomóc,
- sprawca (sprawcy) musi otrzymać od nauczyciela jasny i jednoznaczny komunikat o braku akceptacji zachowania agresywno- przemocowego,
- należy dać uczniowi szansę wypowiedzenia się na temat zachowania będącego powodem interwencji,
- wysłuchać, stosując aktywne metody słuchania,
- jeżeli uczeń milczy należy powrócić jeszcze raz do propozycji pomocy,
- omówić z uczniem skutki przejawianych przez niego zachowań oraz poinformować o potrzebie spotkania z rodzicami.

2. Omówić z rodzicami zachowanie dziecka i ustalić strategię współpracy rodziców ze szkołą:

- pozyskać ich do współpracy,
- ustalić jej zasady,
- opracować wspólnie z rodzicami projekt kontraktu dla dziecka, określić w nim zachowania nieakceptowane, oczekiwania wobec dziecka,
- ustalić katalog kar i nagród, terminy wykonania poszczególnych zadań określonych w kontrakcie,
- ustalić hierarchię konsekwencji oraz zasady odzyskiwania przywilejów.

3. Wspólnie z dzieckiem i rodzicami przyjąć ostateczną wersję kontraktu (dziecko ma prawo negocjować warunki kontraktu).

4. Monitorować realizację kontraktu.

Jeżeli kontrakt ma być udostępniony innym nauczycielom, o fakcie tym powinni być powiadomieni rodzice i uczeń.

W przypadku niewywiązywania się z przyjętego kontraktu szkoła powinna podjąć dalsze działania, w tym wynikające z przepisów prawa (rozdział V).

W rozmowach z dziećmi - ofiarami przemocy należy pamiętać, aby:

- powiedzieć dziecku o swoich intencjach
- okazać ciepło i akceptację,
- wczuć się w stan emocjonalny dziecka,
- dostosować się do sposobu mówienia, siedzenia dziecka,
- aktywnie, uważnie słuchać,
- zadawać pytania ułatwiające nawiązanie kontaktu,
- unikać zbyt wielu dociekliwych pytań,
- być cierpliwym – dawać czas na udzielenie odpowiedzi,
- nie oceniać dziecka ani zdarzeń, które przedstawia,
- nie podważać jego wypowiedzi,
- pomagać dziecku nazywać uczucia,
- nie mówić za dziecko,
- nie wyręczać dziecka,
- pokazywać dziecku jego mocne strony, dowartościować je,
- docenić odwagę dziecka, kiedy mówi o bolesnych dla siebie zdarzeniach,
- uszanować jego odmowę i lęk, kiedy nie wskazuje sprawców,
- przypomnieć dziecku prawa, które go chronią,
- informować dziecko o wszystkim, co zamierzamy zrobić w tej sytuacji,
- zmotywować je do współpracy (z wychowawcą, pedagogiem szkolnym, terapeutą, przedstawicielami innych instytucji) w celu rozwiązania problemu.

Rodzice dziecka będącego ofiarą przemocy i agresji powinni być poinformowani o problemie, otrzymać wsparcie i pomoc ze strony szkoły (np. kontakt z pedagogiem, wskazanie innych instytucji).

W praktyce szkolnej działania dydaktyczne, wychowawcze, profilaktyczne i opiekuńcze splatają się ze sobą – służą realizacji tych samych lub podobnych celów, ukierunkowanych na wszechstronny rozwój ucznia. Każdy nauczyciel, oprócz wiedzy i umiejętności związanych z realizacją określonych zajęć edukacyjnych, powinien posiadać zasób kompetencji przydatnych w pracy wychowawczej i profilaktycznej. Niezbędna jest mu wiedza z zakresu psychologii rozwojowej, wychowawczej, psychologii zdrowia, problematyki uzależnień, prawa. Ważna jest również świadomość własnych możliwości i ograniczeń dotyczących poruszanej problematyki. Umiejętności. Inspiracją poszukiwań uniwersalnego wzorca osobowego może być stanowisko Rogersa,¹⁶ który wymienia trzy podstawowe cechy niezbędne w pracy, gdzie obiektem oddziaływań jest człowiek:

- autentyczność polegająca na wyrażaniu siebie takim jakim się jest. Świadomość siebie, własnych możliwości i ograniczeń pozwala człowiekowi być autentycznym, bez konieczności zakładania masek, udawania, występowania „w roli”;

---

¹⁶ Danilewska J. „Agresja u dzieci – szkoła porozumienia” WSiP Warszawa 2002

- bezwarunkowa akceptacja uczuć, opinii, osoby jest wyrazem pewności i zaufania do drugiego człowieka, wiary w jego dążenie do rozwoju;
- empatyczne zrozumienie wynikające z bezwarunkowej akceptacji osoby, jej uczuć i przeżyć, odmienne od rozumienia oceniającego.

Rozdział V

KONSEKWENCJE PRAWNE ZACHOWAŃ AGRESYWNO - PRZEMOCOWYCH

Coraz częściej w praktyce szkolnej spotykamy się z zachowaniami, które wymagają zdecydowanej interwencji. Są to np. pobicia, wymuszenia określonych zachowań czy pieniędzy, kradzieże, posiadanie środków odurzających przez uczniów.

Przepisy prawa oświatowego nakładają na szkołę obowiązek przeciwdziałania tego typu zachowaniom, np. poprzez realizację szkolnych programów profilaktyki, zawierających m.in. opracowane strategie działań interwencyjnych, szczególnie dotyczące zagrożeń związanych ze środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi. Istotnym czynnikiem mającym wpływ na skuteczność działalności profilaktycznej szkoły w ww. zakresie jest umiejętne zastosowanie wiedzy prawnej odnoszącej się do szkodliwych społecznie zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży. Przyjęcie przez szkołę określonych procedur postępowania w sytuacjach problemowych, zaakceptowanie ich przez środowisko szkolne i konsekwentne stosowanie w praktyce z pewnością przyczyni się do podniesienia efektywności działań profilaktycznych w szkole.

Przepisy prawa odnoszące się do zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 11, poz. 109 ze zm.).

Przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.) w art.1 §1 określają, w stosunku do kogo i w jakim zakresie można je stosować. Precyzują pojęcie nieletniego wyróżniając trzy kategorie nieletnich w zależności od przedziału wieku i rodzaju podejmowanych przez nich czynności:

- W zakresie **zapobiegania i zwalczania demoralizacji** – w stosunku do osób nieletnich o nieoznaczonej dolnej granicy wieku do lat 18.
- W zakresie postępowania **w sprawach o czyny karalne** – w stosunku do osób nieletnich, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu **13 lat, ale nie ukończyły lat 17.**
- W zakresie **wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych** – w stosunku osób nieletnich o nieoznaczonej dolnej granicy wieku do lat 21, względem których środki te zostały orzeczone.

Od pojęcia nieletniego w rozumieniu u.p.n. należy odróżnić osoby w wieku od 15 do 17 lat, które mogą odpowiadać na zasadach określonych w **kodeksie karnym** za popełnienie niektórych przestępstw wymienionych w art.10 §2 k.k.

Odpowiedzialność na podstawie tego przepisu może ponieść nieletni w razie kumulatywnego spełnienia następujących przesłanek:

- ukończył lat 15,
- popełnił czyn zabroniony wymieniony w art.10 § 2 kodeksu karnego,
- przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste.

Czyn karalny to czyn zabroniony przez ustawę jako:

- przestępstwo (czyn człowieka zabroniony pod groźbą kary, która określa jego znamiona, zawiniony i szkodliwy społecznie w stopniu wyższym, niż znikomy) lub przestępstwo skarbowe,

- wykroczenie określone w następujących przepisach **Kodeksu wykroczeń - k.w.:**

- zakłócenie wybrykami spokoju lub porządku publicznego (art. 51 k.w.),
- znęcanie się nad zwierzętami (art. 62 k.w.)
- niszczenie i uszkodzanie znaków umieszczonych przez organ państwowy (art.69 k.w.),
- uszkodzanie znaków lub urządzeń zapobiegających niebezpieczeństwu (art. 74 k.w.),
- rzucanie kamieniami w pojazd będący w ruchu (art. 76 k.w.),
- samowolna zmiana znaków lub sygnałów drogowych (art. 85 k.w.),
- prowadzenie pojazdu przez osobę po użyciu alkoholu (art. 87 k.w.),
- kradzież lub przywłaszczenie mienia do określonej wartości (art. 119 k.w.),
- paserstwo mienia o określonej wartości (art. 122 k.w.),
- niszczenie lub uszkodzenie mienia, jeśli szkoda dotyczy ustalonej w Kodeksie wykroczeń kwoty (art. 124 k.w.),
- spekulacja biletami wstępu (art. 133 k.w.),
- utrudnienie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego (art. 143 k.w.).

Odpowiedzialność za pozostałe wykroczenia może nastąpić tylko w sytuacji przypisania nieletniemu przejawu demoralizacji.

Przewidziane w ustawie działania podejmuje się w przypadkach, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego. Jeżeli nieletni nie przejawia demoralizacji, ale jest nią zagrożony, możliwe jest wszczęcie postępowania opiekuńczego.

W ustawie wprawdzie nie zawarto terminu demoralizacja, lecz wskazano na okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego. Incydentalność ich występowania nie wskazuje w sposób jednoznaczny na demoralizację.

Wyjątek od tej reguły stanowi czyn zabroniony, którego jednorazowe popełnienie może świadczyć o demoralizacji.

Realizując wymienione we wstępie zadania szkoły szczególną uwagę należy zwrócić na art. 4 u.p.n. Przepis ten wskazuje na podmioty odpowiedzialne za podejmowanie działań zapobiegawczych i interwencyjnych. Określa, że „**każdy**, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku

szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych, **ma społeczny obowiązek** odpowiedniego przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego właściwego organu.”

W § 2 ww. artykułu wskazuje się odpowiedzialnych za reakcję na przypadki popełnienia czynu karalnego. Stanowi on, że „**każdy**, dowiedziawszy się o popełnieniu czynu karalnego przez nieletniego, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub Policję”.

Natomiast instytucje państwowe i organizacje społeczne, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym sąd rodzinny lub Policję oraz przedsięwziąć czynności nie cierpiące zwłoki, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów popełnienia czynu - art. 4 §3 u.p.n.

Wymieniony zapis ma istotne znaczenie dla praktyki szkolnej i powinien znaleźć odzwierciedlenie w szkolnych procedurach interwencyjnych. Obowiązek prawny dokonania czynności przewidzianych przez ustawę obciąża zarówno osoby kierujące instytucją lub organizacją jak i każdego, kto zobowiązany jest do czuwania nad prawidłowością ich działania.

Jego niedopełnienie może spowodować odpowiedzialność karną, gdy dotyczy to funkcjonariusza publicznego (art.231 k.k.), a dyscyplinarną, jeżeli chodzi o inne osoby pracujące w instytucjach państwowych lub działające w organizacjach społecznych.

Ma to również ścisły związek z § 9 rozporządzenia MENiS z dnia 31 stycznia 2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem, w którym stwierdzono, że szkoły i placówki podejmują działania interwencyjne polegające na powiadomieniu rodziców i Policji w sytuacjach kryzysowych, w szczególności, gdy dzieci lub młodzież używają, posiadają lub rozprawdzają środki odurzające lub substancje, psychotropowe.

Wobec nieletniego sąd może zastosować środki wychowawcze i środek poprawczy. W wyjątkowych, przewidzianych prawem wypadkach, wobec nieletniego może być orzeczona kara (art.10 § 2 k.k.).

Art.6 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zawiera katalog środków, które sąd może zastosować wobec nieletniego. Sąd może:

- udzielić upomnienia,
- zobowiązać do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzenia się w stan odurzenia,
- ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna,
- ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego,
- zastosować nadzór kuratora,

- skierować do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją,
- orzec zakaz prowadzenia pojazdów,
- orzec przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego,
- orzec umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii albo ośrodku szkolno – wychowawczym,
- orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym,
- zastosować inne środki zastrzeżone w ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosować środki przewidziane w Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym.

Istotne znaczenie dla podejmowanych przez szkołę działań o charakterze profilaktycznym ma art. 7 §1 u.p.n, zgodnie z którym sąd rodzinny może:

- zobowiązać rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, poradnią psychologiczną – pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony, oraz lekarzem lub zakładem leczniczym,
- zobowiązać rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego,
- zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego.

Ponadto, z punktu widzenia działalności szkoły, ważne są zapisy art. 37 i 39 u.p.n. Policja lub działający na podstawie szczególnego upoważnienia organ administracji państwowej są upoważnieni do podejmowania określonych czynności, w tym, w razie potrzeby, do zatrzymania nieletniego. Taka sytuacja może mieć miejsce na terenie szkoły. Przy przesłuchaniu nieletniego przez Policję ustawodawca wymaga obecności rodziców nieletniego, opiekuna lub obrońcy. Gdy zapewnienie wymienionych osób jest niemożliwe, należy bezwzględnie wezwać do obecności przy przesłuchaniu nieletniego nauczyciela lub przedstawiciela powiatowego centrum pomocy rodzinie albo przedstawiciela organizacji społecznej, do której zadań statutowych należy oddziaływanie wychowawcze na nieletnich lub wspomaganie procesu resocjalizacji.

W każdym stadium postępowania sąd rodzinny może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego (art.3 a § 1 u.p.n.). Polega ono na współdziałaniu trzech podmiotów, którymi są pokrzywdzony i nieletni jako osoby pozostające w konflikcie oraz pośrednicząca między nimi instytucja lub osoba godna zaufania w celu doprowadzenia do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu przez nieletniego strat materialnych lub szkód moralnych, wychowawczego oddziaływania na nieletniego, zażegnania konfliktu między pokrzywdzonym a nieletnim.

Działalność szkoły w zakresie przeciwdziałania agresji i przemocy powinna uwzględniać również aspekt prawny manifestowanych przez dzieci i młodzież zachowań. Przy ocenie zachowania ucznia w kontekście zagrożenia demoralizacją, konieczna jest ostrożność ponieważ wiele zachowań naruszających stawiane nieletnim wymagania może wynikać z przyczyn rozwojowych takich jak niedojrzałość, bunt wobec autorytetów, itd., a nie stanowić sygnałów zagrożenia prawidłowego kształtowania się struktur poznawczych nieletniego. Ostrożność ta powinna dotyczyć także sytuacji, kiedy nieletni popełni czyn zabroniony, ponieważ w zależności

od charakteru lub okoliczności takiego czynu może on, ale nie musi, wskazywać na demoralizację albo zagrożenie demoralizacją.

Budując szkolny system pracy wychowawczej i profilaktycznej warto zwrócić uwagę na miejsce w nim dla edukacji prawnej oraz praktyczne jej zastosowanie w szkolnych procedurach interwencyjnych.

Szczegółowe procedury postępowania nauczycieli i metody współpracy szkół z Policją w sytuacjach zagrożenia dzieci oraz młodzieży przestępczością i demoralizacją, zostały zamieszczone w Programie Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczości wśród Dzieci i Młodzieży.

ANEKS

Przykładowe scenariusze zajęć, harmonogram, procedury – do wykorzystania w szkolnych działaniach profilaktycznych:

Wybrane scenariusze z programu profilaktycznego „Przeciwdziałanie przemocy w szkole” autorstwa Marzanny Mróz i Marioli Mikuckiej – pracowników Poradni Psychologiczno – Pedagogicznej Nr 2 w Gdyni.

SCENARIUSZ – A

Temat: Ustalenie regulaminu klasowego i norm postępowania zapobiegających przemocy w klasie.

CELE:

- ustalenie zasad i norm obowiązujących w życiu każdego człowieka,
- opracowanie norm i zasad obowiązujących w życiu klasowym,
- doskonalenie umiejętności pracy w grupie i jej organizacji,
- wspomaganie rozwoju uczniów poprzez twórczą aktywność (metoda dramy, praca plastyczna),
- zapoznanie z zasadami dotyczącymi pracy dramą,
- doskonalenie integracji klasowej.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

- Przypomnienie kontraktu. Sprawdzenie pracy domowej – omówienie, dyskusja.

Ćwiczenie 1

Sposoby i potrzeby ustalania norm i zasad regulujących życie człowieka – mini wykład.

Przebieg:

Czas trwania – 5/10 min.

Sposób realizacji:

- Mini wykład na temat norm i zasad istniejących w społeczeństwie.
- Uzyskanie od dzieci informacji na temat znanych im regulaminów regulujących ich życie w szkole, domu, społeczeństwie.
- Określenie powodów, dla których istnienie takich regulaminów jest konieczne.

Ćwiczenie 2

Ustalenie regulaminu klasowego.

Przebieg:

Praca w grupach (5-6 osób)

Czas trwania – 15/20 min.

Pomoce: arkusz szarego papieru, mazaki, markery.

Sposób realizacji:

- Każda grupa opracowuje regulamin klasy
- Przedstawienie przez liderów grup wyników pracy na forum grupy.
- Zapis regulaminu na arkuszu papieru. Przeczytanie i zatwierdzenie przez uczniów klasy. Zawieszenie regulaminu na ścianie.
- Podsumowanie realizacji ćwiczenia przez prowadzących.

Ćwiczenie 3

„Krzesła – ćwiczenie integracyjne – ruchowe.

Przebieg:

Zabawa grupowa

Czas trwania – 10 min.

Pomoce: krzesła ustawione w kręgu

Sposób realizacji:

- Uczniowie zajmują miejsca na krzesłach, jest o jedno krzesło mniej niż uczestników zabawy
- Osoba stojąca w środku kręgu (bez krzesła) wypowiada zdanie, np.: „Niech zmienią miejsce wszystkie te osoby, które lubią matematykę”
- Następnie te osoby, które lubią matematykę - zmieniają krzesła (nie mogą usiąść na to samo krzesło), reszta pozostaje na miejscu.
- Znowu jeden z uczniów pozostaje bez krzesła w środku kręgu i wypowiada nowe zdanie.

Instrukcja dla dzieci (przykłady zdań):

Wszyscy Ci, którzy: mają ząb mądrości,

Wszyscy Ci, którzy: lubią chodzić do kina,

Wszyscy Ci, którzy: mają w domu kota...

Ćwiczenie 4

Odgrzywanie scenek przedstawiających punkty regulaminu klasowego (drama).

Przebieg:

Praca w grupach (2-4 osoby)

Czas trwania – 20/25 min.

Pomoce: rzeczy znajdujące się w klasie

Sposób realizacji:

- Przedstawienie zasad pracy metodą dramy (twórcza aktywność, dobrowolny udział w ćwiczeniu, nie oceniamy krytycznie, nie śmiejemy się z prób, nagradzamy brawami, itp.),
- Każda grupa losuje karteczkę z jednym z punktów regulaminu klasowego
- Następnie opracowuje scenkę przedstawiającą łamanie danego punktu regulaminu oraz scenkę próbującą pokazać daną sytuację w poprawny sposób (rozwiązanie problemu bez użycia zachowań agresywnych)

- Odgrywanie scenek na forum klasy
- Odgadywanie przez uczestników innych grup przedstawianych punktów regulaminu
- Podsumowanie realizacji ćwiczenia przez prowadzących.

Ćwiczenie 5

Plakat przedstawiający jedną, wybraną przez uczestnika zajęć zasadę z klasowego regulaminu.

Przebieg:

Praca w parach

Czas trwania – 10 min.

Pomocze: kartki papieru, kredki, mazaki, kolorowy papier, klej, nożyczki

Sposób realizacji:

- Dzieci odliczają do 12 (zależnie od tego, ile osób liczy klasa), łączą się w pary – jedynki z jedynkami, dwójki z dwójkami itd.
- Każda para wybiera jeden punkt z klasowego regulaminu, który zdarza jej się łamać najczęściej i przedstawia go w sposób graficzny
- Prezentacja pracy graficznej i odgadywanie przez klasę wybranej normy klasowej
- Omówienie ćwiczenia

Praca domowa: Ustalenie, wspólnie z członkami rodziny, regulaminu domowego.

SCENARIUSZ – B

Temat: Powody zachowań agresywnych

CELE:

- utrwalenie zasad i norm obowiązujących w życiu każdego człowieka,
- doskonalenie umiejętności rozpoznawania symptomów zachowań agresywnych,
- zapoznanie z powodami zachowań agresywnych,
- przybliżenie negatywnych konsekwencji zachowań agresywnych,
- wypracowanie mapy zachowań agresywnych charakterystycznych dla klasy,
- doskonalenie umiejętności rozpoznawania emocji towarzyszących zachowaniom wzbudzającym agresję,
- doskonalenie integracji klasowej.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

- Przypomnienie kontraktu i regulaminu klasowego. Sprawdzenie pracy domowej – omówienie, dyskusja (15 min.)

Ćwiczenie 1

Co się dzieje z naszym ciałem, gdy jesteśmy wściekli?

Przebieg:

Praca w grupach (5-6 osób)

Czas trwania – 15 min.

Pomocze: arkusz szarego papieru, kredki, mazaki, markery, klej, kolorowy papier.

Sposób realizacji:

- Każda grupa wykonuje plakat przedstawiający to co się dzieje z naszym ciałem podczas, gdy czujemy złość, gniew, wściekłość...
- Omówienie plakatów na forum grupy.
- Podsumowanie realizacji ćwiczenia przez prowadzących.

Ćwiczenie 2

Dlaczego zachowujemy się agresywnie? Wspólne wypracowanie powodów zachowań agresywnych.

Przebieg:

Praca grupowa i zespołowa

Czas trwania – 25 min.

Pomoce: papier, długopisy, mazaki

Sposób realizacji:

- Uczniowie łączą się w grupy 4-osobowe i podają powody zachowań agresywnych – *burza mózgów*
- Następnie łączą się w grupy 8-osobowe i kontynuują pracę
- Liderzy grup przedstawiają na forum klasy wyniki pracy
- Utworzenie listy powodów zachowań agresywnych charakterystycznych dla klasy
- Każdy uczeń z wypracowanej listy wybiera 5 najbardziej dla niego typowych powodów zachowań agresywnych. Zapisuje na kartce w kolejności od tego, które najczęściej wzbudza w nim złość. Kartki są anonimowe i zbiera je prowadzący.

Ćwiczenie 3

Zabawa integracyjna- „Autografy”.

Przebieg:

Praca indywidualna

Czas trwania – 10 min.

Pomoce: karta pracy ze zdaniem „Autografy”, Zał. nr 3, długopisy, mazaki

Sposób realizacji:

- Uczestnicy otrzymują kartki z 15 zdaniem (Zał. Nr 3) i wybierają spośród nich 5 zdań przedstawiających dla nich sytuacje najbardziej typowe. Podchodzą do wszystkich uczniów i proszą o złożenie autografów przy zdaniach, które są typowe również dla nich. W zabawie biorą udział także prowadzący.
- Omówienie ćwiczenia. Każdy z uczestników podaje na forum klasy, które zdania uzyskały największą ilość podpisów.

Ćwiczenie 4

Negatywne konsekwencje agresji.

Przebieg:

Mini wykład prowadzących na temat negatywnych konsekwencji agresji

Czas trwania – 10 min.

Praca domowa: zapamiętaj i zapisz 1 sytuację, która sprowokowała Cię do zachowania agresywnego

SCENARIUSZ – C

Temat: Redukowanie zachowań agresywnych.

CELE:

- wypracowanie sposobów redukcji agresji,
- poszukiwanie zachowań alternatywnych i ich utrwalanie,
- wspomaganie rozwoju uczniów poprzez twórczą aktywność (metoda dramy, praca plastyczna),

- opanowanie umiejętności relaksacji,
- wzmacnianie więzi klasowych.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

- Przypomnienie kontraktu i regulaminu klasowego. Sprawdzenie pracy domowej – omówienie, dyskusja (15 min.)

Ćwiczenie 1.

„Nie biję się” – wykonanie orderu.

Przebieg:

Praca indywidualna

Czas trwania – 20 min.

Pomoce: kartki z orderami, kredki, mazaki, markery, klej, kolorowy papier.

Sposób realizacji:

- Każdy uczestnik wykonuje order „Nie biję się”,
- Uczniowie chodzą po klasie i wymieniają się swoimi orderami, starając się dowiedzieć jak najwięcej o autorze pracy,
- Na komendę prowadzących zatrzymują się i dokonują prezentacji pracy, którą aktualnie trzymają w ręce,
- Podsumowanie realizacji ćwiczenia przez prowadzących.

Ćwiczenie 2.

Akceptowane i nieakceptowane społecznie sposoby rozładowania trudnych emocji (złość, wściekłość...)

Przebieg:

Praca grupowa

Czas trwania – 15 min.

Pomoce: papier, długopisy, mazaki

Sposób realizacji:

- Uczniowie dzielą się na 2 grupy: dziewczęta i chłopcy,
- Następnie grupa dziewcząt opracowuje społecznie akceptowane formy rozładowania trudnych emocji, a grupa chłopców społecznie nieakceptowane formy,
- Liderzy grup przedstawiają na forum klasy wyniki pracy,
- Omówienie pracy grup przez prowadzących.

Ćwiczenie 3

„Mapa zachowań” – wypracowanie alternatywnych sposobów rozładowania trudnych emocji.

Przebieg:

Praca indywidualna

Czas trwania – 15 min.

Pomoce: kartka z mapą zachowań, Zał. nr 4, długopisy, mazaki

Sposób realizacji:

- Uczestnicy otrzymują „Mapę zachowań” i uzupełniają ją wpisując wybrany przez siebie akceptowany społecznie sposób rozwiązania przedstawionej na mapie sytuacji trudnej (sytuacje trudne -typowe dla danej klasy- zostały opracowane na podstawie ćwiczenia 2, scenariusz B),
- Wolną rubrykę na mapie uczniowie uzupełniają innym zachowaniem powodującym u nich agresję, a nie wymienionym w mapie,
- Każdy z uczestników omawia na forum klasy swoje propozycje dla wybranego przez siebie jednego zachowania,

- Podsumowanie ćwiczenia.

Ćwiczenie 4

Odgrywanie scenek (drama) – utrwalanie zachowań alternatywnych.

Przebieg:

Praca w grupach (2-4 osoby)

Czas trwania – 20/25 min.

Pomocze: kartki z mapami zachowań z poprzedniego ćwiczenia, rzeczy znajdujące się w klasie

Sposób realizacji:

- Przypomnienie zasad pracy metodą dramy (twórcza aktywność, dobrowolny udział w ćwiczeniu, nie oceniamy krytycznie, nie śmiejemy się z prób, nagradzamy brawami, itp.),
- Każda grupa wybiera jedną sytuację z mapy zachowań,
- Następnie opracowuje scenkę przedstawiającą zachowanie alternatywne, akceptowane społecznie,
- Odgrywanie scenek na forum klasy,
- Podsumowanie realizacji ćwiczenia przez prowadzących.

Ćwiczenie 5

Bajka – ćwiczenie relaksacyjne.

Przebieg:

Czas trwania – 5 min.

Praca na sobie

Sposób realizacji:

- Dzieci siedząc w kole na krzesłach przyjmują najwygodniejszą pozycję i starają się wyciszyć
- Prowadzący czyta bajkę, w tle słychać muzykę relaksującą
- Dzieci w parach wymieniają się doświadczeniami.

Praca domowa:

Zaobserwuj i opracuj (w grupach 3-4 osobowych) w postaci scenariusza sytuację wywołującą trudne emocje. Zaprezentuj ją w postaci scenki na forum grupy. Pamiętaj o akceptowanym społecznie sposobie jej rozwiązania.

2. Scenariusz zajęć z uczniami gimnazjum „Świat bez przemocy...” znajduje się w programie profilaktyczno-wychowawczym „Pomost między dzieciństwem a dorosłością” w rozdziale „Agresja i przemoc”.

Temat: ŚWIAT BEZ PRZEMOCY – IMPRESJE ARTYSTYCZNE

CELE:

- Uświadomienie uczniom znaczenia „życia bez stosowania przemocy”.
- Rozwinięcie umiejętności współpracy w grupie.
- Ukazanie uczniom związku pomiędzy osobistym zaangażowaniem w pracę grupy a efektami tej pracy.
- Zachęcenie uczniów do zorganizowania wernisażu własnych prac podczas wywiadówki.

FORMY PRACY: zbiorowa, grupowa.

METODY PRACY: uzupełnianie zdań, burza mózgów, praktyczne działanie, prezentacje, wystawki, pogadanka podsumowująca.
POMOCE: duże arkusze papieru, mazaki, kredki, farby, pędzle, kolorowe gazety, linijki, nożyczki, klej, długopisy, kartki.
CZAS TRWANIA: 2x45 min.
UCZESTNICY: uczniowie.

Przebieg zajęć:

1. *Uzupełnianie zdań* – uczniowie proszeni są o dokończenie zdania z użyciem metafory: „Świat bez przemocy jest jak ...”. Wszystkie pomysły zapisywane są na papierze. 10 min.
2. Podanie uczniom tematu i celu zajęć. 5 min.
3. *Burza mózgów* – uczniowie w 5-osobowych grupach wymyślają hasła nawołujące do życia bez stosowania przemocy. 5 min.
4. *Rangowanie* – uczniowie w grupach dokonują wyboru najlepszego ich zdaniem hasła. 5 min.
5. *Praktyczne działanie – PLAKATY*
Uczniowie wykorzystując dowolną technikę plastyczną (rysowanie, malowanie, wycinanie, wydzieranie, itp.) wykonują plakat ilustrujący wybrane hasło.

WIERSZYKI

Zadaniem uczniów jest ułożenie wierszyków, które nawiązują do treści hasel i plakatów.

45 min.

6. *Prezentacje* – poszczególne zespoły prezentują na forum klasy efekty swojej pracy.

15 min.

7. *Pogadanka podsumowująca* – zachęcanie uczniów do życia zgodnego z wymyślonymi hasłami. Zapropionowanie uczniom zorganizowania wernisażu ich prac pod wspólnym tytułem „Świat bez przemocy” np. podczas wywiadówki.

5 min.

Uczniowie Gimnazjum Akademickiego Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie brali udział w pilotażu programu „Pomost...”. Są autorami wierszy, które powstały podczas realizacji zajęć na podstawie scenariusza „Świat bez przemocy...”.

Pod osłoną dobroci

Aby piękne były dni od zawsze nam się śni,
Świat bez przemocy, gdzie śmierć bez kosa kroczy.
Nikt nie zburzy naszych wież, bo dobroć ich fundamentem jest.
Gdy przyjdzie zginąć nam, to ona nam osłonę da.
Jeśli ludzie będą mądrzy to ustrzegą się wojny.
Człowiek bez przemocy w dobrego ducha mocy.

Załatamy dziurę w sercach

Im mniej agresji tym więcej spokoju.
Ludzie ranią się nawzajem, ranią nożem i słowami.
Załatamy dziurę w sercach i połączmy kres przemocy.

Życie bez przemocy

Żyj spokojnie bez przemocy i miej w sercu pełno mocy.
Świat się wtedy piękny staje i ludziom wiele szczęścia daje.
I jak tęcza w słońcu lśni, nie ma w nim miejsca na łzy.

Zamiast pięści

Precz z przemocą nie tylko nocą.
Precz z pięściami krzyczymy całymi dniami.
Zamiast bić pięściami, klaskaj dłońmi.
Stań na wysokości zadania i zrób swojej pięści badania.
Gdy na świata szczyty stoję, do kieszeni wkładam złości moje.

3. Projekt międzyprzedmiotowy pn. „Obycie umiła życie”

Opracowanie projektu „Obycie umiła życie” jest efektem wyników badań oraz obserwacji przeprowadzonych na terenie Szkoły Podstawowej Nr 8 w Rzeszowie, w roku szkolnym 2003/2004. Badania powyższe związane były z monitorowaniem sytuacji szkolnej w obszarach agresji i przemocy oraz realizacji zadań ujętych w Szkolnym Programie Profilaktyki. Wynikało z nich, że niepokojącym zjawiskiem, występującym w naszej szkole jest przede wszystkim agresja słowna - przezywanie, wyśmiewanie uczniów i in..

W związku z tym zaistniała potrzeba uruchomienia programu naprawczego obniżającego poziom agresji i przemocy szkolnej (szczególnie w obszarze agresji słownej). Skonstruowano projekt międzyprzedmiotowy zwracający szczególną uwagę na kulturę zachowania i języka.

Autorzy projektu: Aneta Gontarczuk, Małgorzata Górka, Marta Jarecka, Edyta Osika, Alicja Przychodni, Ewa Tarnowska

Cele projektu edukacyjnego:

1. Ograniczenie występowania zachowań agresywnych wśród uczniów, ze szczególnym uwzględnieniem agresji słownej.
2. Uważliwienie uczniów na poszanowanie godności innych.
3. Kształtowanie postaw prospołecznych.
4. Zdobywanie wiedzy i kształtowanie umiejętności dotyczących dobrego wychowania i kultury słowa, ograniczenie wulgaryzmów w języku uczniowskim.

Termin	Zadania i sposoby realizacji	Osoby odpowiedzialne za realizację	Odbiorcy
IX – X 2004 r.	Zapoznanie uczniów i rodziców z ogólnymi celami i założeniami projektu (godziny z wychowawcą, spotkania wywiadowcze).	Wychowawcy	Uczniowie klas I-VI, rodzice
IX – XII 2004 r.	Opracowanie <u>słowniczków kulturalnego uczenia</u> : -pogadanka na temat „Co to znaczy, że język świadczy o człowieku?”, -klasowa debata dotycząca ustalenia zawartości i ostatecznej wersji słowniczka, -opracowanie jednolitego <i>kodeksu językowego</i> (słowniczka) dla wszystkich klas według ustalonego wzoru (lekcje języka polskiego i godziny z wychowawcą).	Nauczyciele języka polskiego, wychowawcy Pani Ewa Tarnowska Pani Edyta Osika	Uczniowie klas IV-VI
XI 2004 r. cały rok	Pozytywna komunikacja w sieci komputerowej – przekazanie uczniom gotowych materiałów pn. „Co to jest etykieta?” (lekcje informatyki). Zasada fair play obowiązująca w sporcie (lekcje WF).	Nauczyciele informatyki i WF	Uczniowie klas III-VI
XI – XII 2004 r.	Zapoznanie rodziców z fragmentami referatów Małgorzaty Górki i Ewy Tarnowskiej na temat agresji słownej, ze szczególnym uwzględnieniem wulgaryzmów (spotkanie wywiadowcze).	Wychowawcy	Rodzice
II – III 2005 r. 1 – 30 IV 2005 r. ogłosz. wyników w V 2005 r.	<u>Kultura słowa w naszej klasie</u> -wykorzystanie wyżej wymienionych referatów podczas zajęć z uczniami. (godziny z wychowawcą, lekcje języka polskiego, lekcje biblioteczne), -lekcje ze słownikami o kulturze języka (godziny z wychowawcą, lekcje języka polskiego, lekcje biblioteczne), -ogłoszenie i przeprowadzenie konkursów na wierszyk, rymowaną zachęcających do czytania książek (lekcje NZ), - ogłoszenie i przeprowadzenie konkursu plastycznego i literackiego pn. „Szkola	Wychowawcy, nauczyciele języka polskiego, bibliotekarze Wychowawcy NZ koordynator: Pani Małgorzata Górka Wychowawcy klas III-VI koordynator:	Uczniowie klas IV-VI Uczniowie klas IV-VI Uczniowie klas I-III

	bez przemocy”.	Pani Jolanta Lorenc	Uczniowie klas III-VI
I –V 2005 r.	<p><u>Wartości ważne w życiu człowieka</u></p> <p>-przeprowadzenie zajęć z uczniami na temat uniwersalnych wartości ważnych w życiu człowieka (m.in. wykorzystanie scenariuszy zajęć z uczniami opracowanych przez Panią Krystynę Kontor (godziny z wychowawcą),</p> <p>-omówienie zasad savoir – vivre obowiązujących w społeczności szkolnej (godziny z wychowawcą, lekcje przedmiotów),</p> <p>-Jak pozyskiwać przyjaciół ? - formy komunikacji sprzyjające zawieraniu przyjaźni. (godziny z wychowawcą, lekcje języka polskiego).</p>	<p>Wychowawcy</p> <p>Nauczyciele</p> <p>Wychowawcy, nauczyciele języka polskiego</p>	<p>Uczniowie klas III-VI</p> <p>Uczniowie klas I-VI</p> <p>Uczniowie klas I-VI</p>
IX 2004 r., V 2005 r.	Przeprowadzenie badań ankietowych w środowisku uczniów na temat niepokojących zjawisk związanych z agresją i przemocą szkolną (głównie w obszarze agresji słownej).	Pedagog szkolny	Uczniowie klas I-VI
V 2004 r.	<p>Zorganizowanie i przeprowadzenie imprezy podsumowującej realizację projektu pod hasłem „Obycie umiła życie”:</p> <p>-rozstrzygnięcie konkursów, wręczenie nagród zwycięzcom,</p> <p>-zorganizowanie wystawki dziecięcych prac,</p> <p>-występy artystyczne: grupy teatralnej oraz zespołu tanecznego pn. „Tańcząca ósemka”,</p> <p>-prezentacja opracowanych słowniczków kulturalnego ucznia, wzbogaconych ilustracjami polskich przysłów.</p>	Pani Alicja Przychodni, Pani Ewa Tarnowska, Pani Dorota Jandziś	Uczniowie klas I-III, rodzice, zaproszeni goście (przedstawiciele UM, KO, Policji i in.).
IV 2005 r.	Opracowanie przez SU kryteriów i regulaminu ogólnoszkolnego konkursu na superkulturalną klasę (przeprowadzenie konkursu zaplanowano na przyszły rok szkolny).	Opiekunowie Małego i Dużego Samorządu Uczniowskiego	

4. Przykład procedury postępowania w przypadku agresywnego zachowania ucznia

1. Przerwanie zachowania agresywnego.
2. Poinformowanie wychowawcy/wychowawców o zdarzeniu.
3. Przeprowadzenie przez wychowawcę/wychowawców rozmowy z uczniem/uczniemi w obecności nauczyciela – świadka zdarzenia (zidentyfikowanie ofiary, agresora, świadka, ocenienie zdarzenia i wyciągnięcie wniosków).
4. Sporządzenie notatki (opis zdarzenia, osoby uczestniczące, sprawca, poszkodowany).
5. Poinformowanie rodziców (prawnych opiekunów) ucznia/uczniów, uczestników zdarzenia, o zaistniałej sytuacji.
6. Zgłaszanie powtarzających się sytuacji do pedagoga oraz dyrektora szkoły.
7. Natychmiastowe powiadomienie przez wychowawców pedagoga i dyrektora szkoły o przypadkach szczególnie drastycznych zachowań agresywnych (stwarzających zagrożenie dla zdrowia lub życia).
8. Ustalenie przez wychowawcę w porozumieniu z dyrektorem szkoły sankcji w stosunku do ucznia/uczniów, w oparciu o Statut Szkoły.
9. Przekazanie rodzicom(prawnym opiekunom) pisemnej lub ustnej informacji na temat wyciągniętych w stosunku do ucznia/ uczniów konsekwencji wynikających ze Statutu Szkoły.

Wykaz aktów prawnych

- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. Nr 51, poz. 458 oraz Dz.U. z 2003 r. Nr 210, poz. 2041).*

Treści zawarte w cytowanym rozporządzeniu określają działalność edukacyjną szkoły przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania, który – uwzględniając wymiar wychowawczy – obejmuje całą działalność szkoły z punktu widzenia dydaktycznego,
- 2) program wychowawczy szkoły, który opisuje w sposób całościowy wszystkie treści i działania o charakterze wychowawczym i jest realizowany przez wszystkich nauczycieli,
- 3) program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska, który opisuje w sposób całościowy wszystkie treści i działania o charakterze profilaktycznym skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców.

Szkolny zestaw programów nauczania, program wychowawczy szkoły oraz program profilaktyki tworzą spójną całość. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem całego środowiska szkolnego.

Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb a także działania mające na celu wyrównanie szans edukacyjnych uczniów.

- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2002r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U.z 2002r. Nr 10, poz. 96).*

W cytowanym rozporządzeniu ust. 1 pkt. 1 otrzymał brzmienie:

Statut szkoły określa w szczególności:

1. Cele i zadania szkoły wynikające z przepisów prawa oraz uwzględniające program wychowawczy szkoły i program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska, o których w mowa w odrębnych przepisach.

Natomiast treść ust. 2 po wprowadzonej zmianie brzmi następująco:

2. Program wychowawczy szkoły i program profilaktyki, o których mowa w ust. 1 pkt. 1, uchwała rada pedagogiczna po zasięgnięciu opinii rady rodziców i samorządu uczniowskiego.

- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2003r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem (Dz.U. z 2003r. Nr 26, poz. 226).*

Ponadto podstawę prawną dla podejmowania działań profilaktycznych stanowią treści zawarte w innych aktach prawnych:

- ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2002 r. Nr 11, poz. 109),
- ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111, poz. 535),
- ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz. U. Nr 35, poz. 230 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. z 2003 r. Nr 24, poz. 198),

- ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (Dz. U. z 1996 r. Nr 10, poz. 55).

BIBLIOGRAFIA

- Cekiera C. „Profilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych”
TN KUL, Lublin (1992)
- Danilewska J. „Agresja u dzieci – szkoła porozumienia“ WSiP, Warszawa (2002)
- Gaberle A., Korcyl - Wolska M. „Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach
nieletnich” Arche, Gdańsk (2002)
- Gaś Z. B. „Profilaktyka uzależnień” WSiP, Warszawa (1993)
- Gaś Z. B. „Uzależnienia: skuteczność programów profilaktycznych” WSiP,
Warszawa (1994)
- Gaś Z. B. „Pomoc psychologiczna młodzieży”. WSiP, Warszawa (1995)
- Gaś Z. B. „Psychoprofilaktyka: konstruowanie programów wczesnej interwencji”
Wyd. Uczelniane UMCS, Lublin (1996)
- Gaś Z.B. „Profilaktyka w szkole. Zapobieganie uzależnieniom uczniów”, CMPPP,
Warszawa (1997)
- red. Gaś Z. B. „Psychologia wychowawcza stosowana –wybrane zagadnienia” Wyd.
UMCS, Lublin (1995)
- Grochulska J. „Reedukacja dzieci agresywnych” WSiP, Warszawa (1982)
- Gromek K. „Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”
Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa (2001)
- Grzelak J. Ł., Wolniewicz – Grzelak B. „Ocena efektywności programów
profilaktycznych. Perspektywa metodologiczna” w „Alkoholizm
i narkomania” (1993)
- Hansen W. B. „ School based alcohol prevention programs”. Alcohol World , (1993)
- Hawkins J. D., Nederhood B. „Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych”
PTP – Pracownia Wydawnicza, Warszawa – Olsztyn (1994)
- Hawkins J.D. et all. „Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug
Problems in Adolescents and Early Adulthood: Implikations for Substance Abuse
Prevention”. Psychological Bulletin (1992)
- Kazdin A. „Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy
profilaktyczne i lecznicze” Nowiny Psychologiczne Nr 2 (1996)
- Kmieciak-Baran K. „Przemoc wobec dzieci - diagnoza i interwencja” w „Przemoc dzieci i
młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej” red. Papież
J. Płukis A. Wyd. Adam Marszałek, Toruń (1998)
- Kozielecki J. „Psychologiczna teoria samowiedzy” PWN, Warszawa (1986)
- McWhirter J.J. „Zagrożona młodzież” PARPA, Warszawa (2001)
- Nowak S. „Dylematy i antynomie świadomości społecznej drugiej połowy lat
osiemdziesiątych” Nowiny Psychologiczne Nr 4 (1988)
- Ostaszewski K. „Siedem modeli” Remedium - marzec i kwiecień (1993)
- Ostaszewski K. „Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych”
Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa (2003)

- red. Ostrowska K., Tatarowicz J. „Zanim w szkole będzie źle” CMPPP,
Warszawa (1996)
- Rylke H. „Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?” WSiP, Warszawa (1999)
- Sęk H. „ Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki” w: „Społeczna psychologia
kliniczna” PWN, Warszawa (1993)
- Szymańska J. „ Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki”
CMPPP, Warszawa (2002)